

УДК 343.13

DOI 10.36919/3041-1149(Print).6-7.2025.210-215

Р. Ф. Вах,

аспірант кафедри права,

ПВНЗ «Європейський університет»

email: rvakh@e-u.edu.ua

ORCID 0009-0006-2538-5498

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ІНСТИТУТУ СПЕЦІАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті окреслено особливості мети та завдань інституту спеціального кримінального провадження порівняно із загальною формою кримінального провадження. Актуальність предмета статті зумовлено потребою в умовах війни забезпечити спроможність компетентних державних інституцій провадити дієве кримінальне провадження, зокрема, з метою переслідування осіб, відповідальних за воєнні злочини та злочини проти людяності, які переховуються за кордоном або на окупованих територіях, а також військовополонених, стосовно яких було ухвалено рішення про обмін і він відбувся. Відмічено, що, порівняно із загальним порядком кримінального провадження, мета провадження *in absentia* обумовлюється специфічністю реалізації прав обвинувачених, визначенням дієвих заходів для їхнього забезпечення, потребою у фіксації загальновизнаних умов законності процесу як кроку на шляхах розвитку цього інституту. Узагальнено, що направленість спеціального кримінального провадження ЄСПЛ охоплює: 1) забезпечення дієвості правосуддя та невідворотності покарання, оскільки провадження *in absentia* дає змогу здійснювати судовий розгляд щодо осіб, які навмисно ухиляються від правосуддя, а також у разі, коли їхнє місцезнаходження невідоме; 2) забезпечення отримання прав підозрюваного / обвинуваченого, оскільки, зокрема, навіть у разі заочного розгляду особа має бути в належний спосіб поінформована про кримінальне провадження, а також повинна мати можливість ініціювати перегляд вироку; 3) захист суспільного (публічного) інтересу, оскільки розгляд справ за відсутності обвинуваченого дає змогу ефективно боротися із серйозними злочинами, як-от воєнні злочини, тероризм, корупція тощо, уникаючи ситуацій, коли правосуддя може бути заблоковане через фізичну відсутність обвинуваченого. На основі аналізу практики ЄСПЛ виокремлено такі основні завдання спеціального кримінального провадження, як: забезпечення обізнаності обвинуваченого про судові провадження; надання можливості перегляду вироку; гарантування права на захист; запобігання зловживанням з боку обвинувачених через переховування від правосуддя; визначення меж правосуддя *in absentia* відповідно до статті 6 Європейської конвенції з прав людини.

Ключові слова: спеціальне кримінальне провадження, мета та завдання кримінального провадження, обвинувачений, практика Європейського суду з прав людини.

Постановка проблеми. Втручання росії 2014 року, окупація частини території України, а надалі повномасштабна загарбницька війна з лютого 2022 року й донині ставить перед національною системою кримінальної юстиції нові виклики, пов'язані із здатністю забезпечити спроможність компетентних державних інституцій навіть за таких умов дієвості кримінального провадження. Нині до викликів корупційної злочинності, для боротьби із якою в Україні було створено відокремлену систему спеціалізованих правоохоронних і судових структур, додалася також потреба в забезпеченні за допомогою такого важливого інструменту, як спеціальне кримінальне провадження переслідування осіб, відповідальних за воєнні злочини та злочини проти людяності, які переховуються за кордоном або на окупованих територіях, а також військовополонених, стосовно яких було ухвалено рішення про обмін і він відбувся. Водночас для розуміння призначення цього кримінального процесуального інституту варто не лише вдосконалювати його процедуру, а й провести якісну дискусію щодо визначення його доктринальних понять, зокрема розуміння мети та завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання та практики застосування спеціального кримінального провадження (*in absentia*) досліджували І. Басиста, О. Верещак, Г. Власова, В. Галаган, І. Гловюк, С. Головатий, О. Кучинська, В. Малярєнко, О. Нагорнюк-Данилюк, Л. Омельчук, Л. Удалова, О. Хабло, С. Чернявський, А. Шевчишен, В. Шибіко, О. Шило, О. Яновська тощо, проте воно залишається актуальним через динамічні зміни соціально-економічних умов і структури злочинності в Україні.

Метою статті є окреслення особливості мети та завдань інституту спеціального кримінального провадження порівняно із загальною формою кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. 2008 року Концепцією реформування кримінальної юстиції України було проголошено, що «в основу реформування кримінальної юстиції мають бути покладені багатовікові національні традиції правотворення й судівництва, положення вітчизняного права, які пройшли перевірку часом і виправдані практикою, прогресивні інститути правових систем держав Європейського Союзу, норм міжнародного права» [4]. Такі вимоги застосовні й до інституту спеціального кримінального провадження, передбаченого Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) [5].

Визначаючи призначення кримінальної процесуальної діяльності щодо притягнення винної особи до кримінальної відповідальності, науковці зійшлися на тому, що кримінальне судочинство покликане забезпечити захист і реалізацію прав усіх учасників процесу, які беруть участь у кримінальній справі та мають власний інтерес у справі незалежно від процесуальної функції, яку вони виконують; щоб завдяки своїй формі та змісту забезпечити кожному учаснику процесу реальні можливості для захисту його прав і законних інтересів із тим, щоб було ухвалене законне, обґрунтоване й справедливе рішення, яке не давало підстав для того, щоб особа шукала захисту своїх прав за межами кримінального судочинства України, в міжнародних судових органах [11, с. 18]. Відмітимо, що можливість звернення для досягнення мети кримінального провадження в кожному конкретному випадку забезпечено положеннями Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема завдяки діяльності Європейського суду з прав людини, який може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з Високих Договірних Сторін порушення прав, викладених у конвенції та протоколах до неї, де, зокрема, Високі Договірні Сторони зобов'язуються в жодний спосіб не перешкоджати ефективному здійсненню цього права [3]. На реалізацію цих положень націлено норми Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», що визначає засади й механізми реалізації обов'язку державою щодо виконання рішення ЄСПЛ у справах проти України; потреби в усуненні причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і відповідних протоколів; упровадження в національне судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини; створення передумов для зменшення кількості заяв до ЄСПЛ [8].

Грунтуючись на чинному кримінальному процесуальному законодавстві та напрацюваннях правників, С. С. Віротченко метою кримінального провадження визначає «забезпечення захисту осіб, яким завдано шкоди кримінальним правопорушенням» [2, с. 205]. Зазначимо, що таке бачення не є безспірним, оскільки акцентує увагу лише потерпілій стороні, залишаючи за межами гарантування прав і свобод підозрюваного / обвинуваченого, що виступає показником якості системи кримінальної юстиції будь-якої правової держави.

Порівняно із метою загального порядку кримінального провадження відрізнятиметься мета спеціального кримінального провадження (*in absentia*), модель якого характеризується специфічністю реалізації прав обвинувачених, визначенням дієвих заходів для їхнього забезпечення, потребою у фіксації загальновизнаних умов законності процесу як кроку наступах розвитку цього інституту.

Як зазначає О. Верещак, «метою процедури СДР (*in absentia*) є забезпечення принципу невідворотності покарання у випадках, коли підозрюваний, знаходячись поза межами України, переходиться від органів слідства та суду, ухиляючись від кримінальної відповідальності, та задля підвищення ефективності розслідування окремих злочинів проти основ національної безпеки та громадської безпеки, а також забезпечення конфіскації майна за їх учинення.

Процедура *in absentia* необхідна в ситуаціях, коли в тяжких злочинах є конкретні потерпілі, які прагнуть справедливості через притягнення винних до відповідальності. З іншого боку, відсутність підозрюваного під час розслідування не лише призводить до відсутності реального притягнення до відповідальності, але й несе загрозу порушення прав підозрюваного, які гарантовані Конституцією України, міжнародними документами. На вагах правопорядку та правосуддя наявні, з одного боку, ефективність провадження, а з іншого – право особи на законне досудове розслідування та справедливий судовий розгляд, де обов'язковим є дотримання прав підозрюваного» [1].

Спеціальне кримінальне провадження (*in absentia*) в Україні спрямоване на забезпечення невідворотності покарання для осіб, які переховуються від органів слідства та суду, зокрема на тимчасово окупованих територіях або в державах, визнаних Верховною Радою України державами-агресорами. Це дає змогу здійснювати досудове розслідування та судовий розгляд за відсутності підозрюваного чи обвинуваченого, забезпечуючи водночас права потерпілих на справедливий судовий розгляд та офіційний осуд державою осіб, які вчинили злочини [9]. Отже, мета спеціального кримінального провадження полягає в забезпеченні ефективного правосуддя та притягнення до відповідальності осіб, які намагаються уникнути покарання через переховування.

А. В. Шевчишен, визначаючи спеціальне досудове розслідування як екстраординарний порядок, який застосовується в передбачених кримінальним процесуальним законом випадках ухилення підозрюваного від кримінальної відповідальності через переховування від органів слідства та суду, спрямований на забезпечення доказування на стадії досудового розслідування в кримінальному провадженні з урахуванням стандартів справедливого правосуддя, зазначає, що його функціональне призначення полягає «у забезпеченні швидкого, повного та неупередженого розслідування і подальшого судового розгляду шляхом збирання доказів у кримінальних провадженнях в умовах протидії розслідуванню з боку підозрюваного у формі ухилення підозрюваного від кримінальної відповідальності шляхом переховування від органів слідства та суду та забезпечення права підозрюваного на захист через реалізацію його процесуальних прав під час такого досудового розслідування захисником» [10, с. 132].

Вважаємо, що важливе значення в доктринальному визначенні мети та завдань спеціального кримінального провадження має аналіз практики Європейського суду з прав людини, в рішеннях якого містяться також визначення основних методологічних понять кримінального провадження. На основі аналізу матеріалів огляду 2022 року Верховним Судом рішень Європейського суду з прав людини щодо судового розгляду за відсутності обвинуваченого (*in absentia*) [6] можна дійти висновку, що мета спеціального кримінального провадження ЄСПЛ охоплює: 1) забезпечення дієвості правосуддя та невідворотності покарання, оскільки провадження *in absentia* дає змогу здійснювати судовий розгляд щодо осіб, які навмисно ухиляються від правосуддя, а також у разі, коли їхнє місцеперебування невідоме; 2) забезпечення отримання прав підозрюваного / обвинуваченого, оскільки, зокрема, навіть у разі заочного розгляду особа має бути в належний спосіб поінформована про кримінальне провадження, а також повинна мати можливість ініціювати перегляд вироку; 3) захист суспільного (публічного) інтересу, оскільки розгляд справ за відсутності обвинуваченого дає змогу ефективно боротися із серйозними злочинами, як-от воєнні злочини, тероризм, корупція тощо, уникаючи ситуацій, коли правосуддя може бути заблоковане через фізичну відсутність обвинуваченого.

Що стосується основних завдань спеціального кримінального провадження, то з огляду, зокрема, на судову практику ЄСПЛ можна виокремити такі, які в сукупності дають змогу досягнути призначення цього особливого інституту кримінального провадження:

- забезпечення обізнаності обвинуваченого про судові провадження, зокрема органи влади повинні здійснити всі розумні спроби інформувати особу про відкриття справи, як це відображено в рішеннях у справах *Colozza v. Italy* та *Somogyi v. Italy*;

- надання можливості перегляду вироку, наприклад «особа, яка була заочно засуджена, має право на новий судовий розгляд після того, як вона стане доступною для правосуддя» (*Sejdovic v. Italy*);

- гарантування права на захист, зокрема за відсутності обвинуваченого його інтереси повинні представляти адвокати, що відображено в рішеннях у справах *Van Geyselghem v. Belgium* та *Krombach v. France*;

– запобігання зловживанням з боку обвинувачених, оскільки якщо особа свідомо ухиляється від правосуддя, то вона може бути законно позбавлена права вимагати перегляду своєї справи (Demebukov v. Bulgaria, Lena Atanasova v. Bulgaria);

– визначення меж правосуддя *in absentia* в частині того, що в разі коли особа не отримала належного повідомлення або не мала можливості реалізувати своє право на захист, заочний розгляд може бути визнаний порушенням статті 6 Європейської конвенції з прав людини.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, відмітимо, що спеціальне кримінальне провадження (*in absentia*) є важливим механізмом, який забезпечує баланс між правами обвинуваченого й інтересами правосуддя в правовій державі. Водночас такий інститут на національному рівні повинен мати чіткі обмеження, які встановлюють гарантії справедливості судового процесу, недотримання яких ЄСПЛ може визнати порушенням права на справедливий суд із відповідними наслідками для провадження. Тому метою спеціального кримінального провадження (*in absentia*) є забезпечення невідворотності покарання для осіб, які ухиляються від правосуддя, способом проведення справедливого судового розгляду з дотриманням прав обвинувачених і потерпілих, що сприяє утвердженню законності й невідворотності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинений злочин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Верещак О. І. Міжнародна практика здійснення кримінального провадження у формі *in absentia*. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. Вип. 7. С. 85–89.
2. Віротченко С. С. Завдання кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2015. № 5-2. С. 201–205.
3. Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
4. Концепція реформування кримінальної юстиції України від 8 квітня 2008 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text>
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
6. Огляд рішень Європейського суду з прав людини щодо судового розгляду за відсутності обвинуваченого (*in absentia*) / відп. за вип. : О. Ю. Тарасенко, Д. П. Мордас, Р. Ш. Бабанли. Київ, 2022. 59 с.
7. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
8. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених : Закон України від 28.07.2022 № 2472-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2472-20#Text>
9. Спеціальне досудове розслідування: мета та судова перспектива. 17.01.2022. URL : https://gracers.com/pres-centr/specialne-dosudove-rozsliduvannya/?utm_source=chatgpt.com
10. Шевчишен А. В. Поняття спеціального досудового розслідування (*in absentia*) та його функціональне призначення у кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 125–134.
11. Шибіко В. Щодо призначення та завдань кримінального судочинства України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2011. № 88. С. 16–19.

REFERENCES

1. Vereshchak, O. I. (2012). Mizhnarodna praktyka zdiysnennya kryminal'noho provadzhennya u formi in absentia [International practice of conducting criminal proceedings in absentia.]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. Vol. 7, 85–89 [in Ukrainian].
2. Virotenko, S. S. (2015). Zavdannya kryminal'noho provadzhennya [Tasks of criminal proceedings]. *Pravo i suspil'stvo*. Vol. 5-2, 201–205 [in Ukrainian].

3. European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 4 November 1950. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
4. Concept of Reforming the Criminal Justice of Ukraine dated April 8, 2008. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text> [in Ukrainian].
5. Criminal Procedure Code of Ukraine dated April 13, 2012 No. 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-176> [in Ukrainian].
6. Ohlyad rishen' Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny shchodo sudovoho roz'hlyadu za vidсутnosti obvynuvachenoho (in absentia) (2022) [Review of the decisions of the European Court of Human Rights on trials in the absence of the accused (in absentia)]. vidp. za vyp. : O. Yu. Tarasenko, D. P. Mordas, R. Sh. Babanly. Kyiv. 59 p. [in Ukrainian].
7. Law of Ukraine of 23.02.2006 No. 3477-IV on the execution of decisions and application of the practice of the European Court of Human Rights. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> [in Ukrainian]
8. Law of Ukraine No. 2472-IX of 28.07.2022 on amendments to the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine and other legislative acts of Ukraine on regulating the procedure for the exchange of persons as prisoners of war. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2472-20#Text9> [in Ukrainian].
9. Spetsial'ne dosudove rozsliduvannya: meta ta sudova perspektyva (2022) [Special pre-trial investigation: purpose and judicial perspective]. URL : https://gracers.com/pres-centr/specialne-dosudove-rozsliduvannya/?utm_source=chatgpt.com [in Ukrainian].
10. Shevchyshen, A. V. (2017). Ponyattya spetsial'noho dosudovoho rozsliduvannya (in absentia) ta yoho funktsional'ne pryznachennya u kryminal'nykh provadzhennyakh shchodo koruptsiynykh zlochyniv u sferi sluzhbovoyi diyal'nosti ta profesiynoyi diyal'nosti, pov'yazanoyi z nadanniam publichnykh posluh [The concept of a special pre-trial investigation (in absentia) and its functional purpose in criminal proceedings regarding corruption crimes in the sphere of official activity and professional activity related to the provision of public services]. *Visnyk kryminal'noho sudochynstva*. Vol. 2, 125–134 [in Ukrainian].
11. Shybiko, V. (2011). Shchodo pryznachennya ta zavdan' kryminal'noho sudochynstva Ukrayiny [On the purpose and tasks of the criminal justice system of Ukraine]. *Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. Vol. 88, 16–19 [in Ukrainian].

R. F. Vakh. PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE INSTITUTE OF SPECIAL CRIMINAL PROCEEDINGS

The article outlines the specifics of the purpose and tasks of the institute of special criminal proceedings in comparison with the general form of criminal proceedings. The relevance of the subject of the article is due to the need in wartime to ensure the ability of competent state institutions to conduct effective criminal proceedings, in particular, for the purpose of prosecuting persons responsible for war crimes and crimes against humanity who are hiding abroad or in occupied territories, as well as prisoners of war in respect of whom a decision on an exchange was made and it took place. It is noted that in comparison with the general procedure for criminal proceedings, the purpose of proceedings in absentia is determined by the specificity of the exercise of the rights of the accused, the definition of effective measures to ensure them, the need to fix the generally recognized conditions of the legality of the process as a step in the development of this institute. It is summarized that the focus of the ECHR special criminal proceedings includes: 1) ensuring the effectiveness of justice and the inevitability of punishment, since proceedings in absentia allow for the trial of persons who deliberately evade justice, as well as in cases where their location is unknown; 2) ensuring the rights of the suspect/accused, since even in the case of a trial in absentia, the person must be properly informed about the criminal proceedings, and must also be able to initiate a review of the sentence; 3) protecting the public interest, since the consideration of cases in the absence of the accused allows for the effective fight against serious crimes, such as war crimes, terrorism, corruption, etc., avoiding situations where justice may be blocked due to the physical absence of the accused. Based on the analysis of the ECHR practice, the following main tasks of special criminal proceedings have been

identified: ensuring the accused's awareness of the trial; providing the opportunity to review the sentence; guaranteeing the right to defense; prevention of abuse by the accused by absconding from justice; definition of the limits of justice in absentia in accordance with Article 6 of the European Convention on Human Rights.

Keywords: *special criminal proceedings, purpose and objectives of criminal proceedings, accused, case law of the European Court of Human Rights.*